

Vybrané problémy hospodářské politiky vlády H. Müllera do října 1929[#]

*František Stellner – Radek Soběhart**

Hospodářská politika posledního kabinetu výmarské republiky, který byl sestaven na základě demokratických voleb, dlouhodobě zůstává na okraji badatelského zájmu hospodářských historiků, přestože se během jeho vládnutí objevila řada sporných otázek, které ovlivnily během Velké hospodářské krize i následující vlády. Studie se proto zaměřila na problémy, které kabinet považoval v ekonomice za klíčové, dále na prolínání zájmů politických stran, odborů, lobbistických skupin průmyslu a zemědělství při ovlivňování hospodářské politiky a především na spor o přístup k sociální otázce. Okrajově se zabývá též slabinami výmarského parlamentarismu v souvislosti s hledáním východisek z narůstajících ekonomických problémů a otázkou, zda bylo vytvoření tzv. velké koalice v roce 1928 větší chybou než její mnohem více kritizovaný krach o dva roky později.

Z nevydaných pramenů byly využity fondy Říšské banky v Bundesarchivu Berlin, zprávy československého velvyslanectví v Berlíně v Archivu Ministerstva zahraničí České republiky, zápisů Bankovní rady v Archivu České národní banky a pozůstalost klíčového úředníka na říšském ministerstvu financí, Hanse Schäffera, uložená v mnichovském Institut für Zeitgeschichte. Studie se opírá především o vydané prameny, neboť pro dané období existuje mnoho, zčásti vynikajících, edicí. Stranou jsme neponechali ani prameny osobní povahy, osobní pozůstalosti a deníky důležitých politiků. Při samotném zpracování tématu jsme preferovali chronologický postup před systematickým členěním, neboť jsme se snažili postihnout vzájemnou závislost hospodářství a politiky, ovlivňování politických rozhodnutí prostřednictvím ekonomických subjektů ap.¹

Německá ekonomika na konci dvacátých let 20. století

Meziválečné Německo zaujímal druhé místo mezi nejprůmyslovějšími státy na světě, neboť jeho průmysl se v roce 1928 podílel asi 12 % na světové produkci, což představo-

[#] Článek je zpracován jako jeden z výstupů výzkumného projektu „Efektivnost volby teorií a tvorby hospodářské politiky v dynamickém modelu podnikatelských rozhraní“ registrovaného u Grantové agentury České republiky pod registračním číslem 402/07/0137. Vznikl také v rámci projektu Grantové agentury Vysoké školy ekonomické - IG503026: „Keynesiánství jako alternativa řešení hospodářské krize v Německu v letech 1929–1932. Příspěvek k výzkumu transnacionálních dějin v německo-britské perspektivě“.

^{*} Doc. PhDr. František Stellner, Ph.D. – docent; Katedra hospodářských dějin Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze (stellner@vse.cz).
PhDr. Radek Soběhart – asistent; Katedra hospodářských dějin Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze (sobehart@vse.cz).

¹ Navazujeme na naše studie: Soběhart, R. – Stellner, F. (2005): *Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize*, Acta Oeconomica Pragensia 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. F. Stellner a M. Kovář, Praha, 2005, s. 244–259; Stellner, F. – Soběhart, R. (2005): *Ausgewählte Aspekte der deutschen Wirtschaftsentwicklung während der Weltwirtschaftskrise*. Prague Papers on History of International Relations 8, 2005, s. 135–165.

valo 26 % americké produkce.² V roce 1928 byl stav německého hospodářství uspokojivý, o čemž svědčí výše národního důchodu, která z 57 miliard v roce 1925 stoupla na 71,2 miliard v roce 1928, zatímco soukromá spotřeba se ve stejné době zvýšila z 51,9 miliard na 63,6 miliard říšských marek.³ Na druhou stranu byla německá ekonomika zatížena plněním mírových podmínek, především splácením reparací, jejichž výši stanovil Dawesův plán.⁴ Němci se snažili zbavit reparačních závazků a vyzývali k jednání o jejich konečné úpravě. Představitelé Říšské banky volali po „největší spořivosti ve všech oblastech“ státních výdajů a po silnější kontrole vydání říše, jednotlivých zemí, železnice a pošty.⁵

Američané sice trvali na splnění reparačních povinností, ale zároveň poskytovali Německu vysoké úvěry, což se na konci dvacátých let 20. století projevilo hospodářským rozkvětem a vcelku bezproblémovým transferem reparací.⁶ Jak uvedl profesor Humboldtovy univerzity v Berlíně, A. Ritschl: „Umělá konjunktura se kryla s expanzí domácích úvěrů, podmiňovala a zapříčinila rozšíření veřejných rozpočtů a jejich sociálních plateb a umožnila vyšší mzdy a snadnější peněžní politiku.“⁷ Peněžní politika Říšské banky byla v této době velmi restriktivní, úroveň úroků byla v průměru dvakrát vyšší než v USA, kvóta investic německého hospodářství zůstala relativně nízká.⁸ V důsledku vysokého zahraničního zadlužení bylo německé hospodářství vystaveno fluktuaci mezinárodního kapitálu, což mělo za Velké hospodářské krize katastrofální důsledky.

Když koalice středu a pravice prohrála na jaře 1928 volby, sestavili vítězni sociální demokraté s Německou demokratickou stranou, Německou lidovou stranou, Bavorskou lidovou stranou a Centrem vládu „velké koalice“. Do jejího čela zasedl umírněný, vyrovnaný, zdvořilý, pragmaticky střízlivý a nepříliš charismatický šestapadesátiletý Hermann Müller. Pro některé byl příkladem píle a trpělivosti při vyřizování nudných byrokratických prací,

2 Srov. Hardach, K. (1976): *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert (1914–1970)*. Göttingen, 1976, s. 50–51; Petzina, D., Abelshauser, W. (1974): *Zum Problem der relativen Stagnation der deutschen Wirtschaft in den zwanziger Jahren*. In *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik. Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.–17. Juni 1973*, hrsg. von H. Mommsen, D. Petzina, B. Weisbrod, Düsseldorf, 1974, s. 65.

3 Castellan, G. (1974): *Zur sozialen Bilanz der Prosperität 1924–1929*. In *tamtéž*, s. 104–105.

4 V řadách expertů totiž převládá názor, že Youngův plán je do jisté míry politickou otázkou a nikoli jen otázkou reparací či finanční politiky, srov. Vermerkungen über die aussenpolitische und innenpolitische Lage zur Vorbereitung der 1. Haager Young-Plan-Konferenz, am 7. 7. 1929, Nachlass Schäffer, Hans, Staatssekretär im Reichsfinanzministerium: Tagebuchaufzeichnungen und andere Papiere. 1920–1965, sig. ED 93/Anlage, Bd. 28, Bl. 226a–226v, Institut für Zeitgeschichte (Archiv), München; Centrum k Haagské konferenci, Politická zpráva č. 238, 18. 9. 1929, Archiv ministerstva zahraničních věcí, Praha–Politické zprávy Berlín 1929–1932.

5 Bundesarchiv Berlin, Bestandssignatur R 2501, Archivsignatur 6412, Niederschriften der Berichte an die Reichsregierung über die Lage der Reichsbank und über Fragen der Finanz- und Währungspolitik vom 26. 2. 1925 bis 7. 2. 1929, Stenographische Niederschrift des Berichts des Herrn Reichsbankpräsidenten Dr. Schacht an die Reichsregierung über die Lage der Reichsbank und über Fragen der Finanz- und Währungspolitik mit anschließender Aussprache am Donnerstag, den 19. Juli 1928, vormittags 11 Uhr, in der Reichskanzlei, f. 258–259.

6 K objemu amerických půjček srov. Link, s. 489. Reparace zatěžovaly v letech 1926–1929 říšský rozpočet pěti až dvanácti procenty: Heyde, P. (1998): *Das Ende der Reparationen. Deutschland und Frankreich und der Young-Plan 1929–1932*. Paderborn u. a., 1998, s. 29; Keese, D. (1967): *Die volkswirtschaftlichen Gesamtgrößen für das Deutsche Reich in den Jahren 1925–1936*. In *Die Staats- und Wirtschaftskrise des Deutschen Reichs 1929/1933*, hrsg. von W. Conze und H. Raupach, Stuttgart, 1967, s. 50; srov. Harold, J. (1986): *Deutschland in der Weltwirtschaftskrise 1924–1936*. Stuttgart, 1986, s. 39.

7 Ritschl, A. (2002): *Deutschlands Krise und Konjunktur 1924–1934. Binnenkonjunktur, Auslandsverschuldung und Reparationsproblem zwischen Dawes-Plan und Transfersperre*. Berlin, 2002, s. 188.

8 Holtfrerich, C.-L. (1999): *Politische Kultur und ökonomische Probleme der Weimarer Republik aus heutiger Sicht*. In *Weimar und die deutsche Verfassung. Zur Geschichte und Aktualität von 1919*, hrsg. von A. Rödder, Stuttgart, 1999, s. 50; srov. Přílohy k zasedání správní rady Živnostenské banky 12. prosince 1928, Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka.

pro jiné byl kvůli svým jazykovým znalostem a kontaktům znalcem mezinárodních poměrů. Patřil k pravému křídlu strany a údajně nepřečetl ani řádek od Karla Marxe.⁹

Youngův plán

V prvních měsících svého úřadování se Müllerova vláda soustředila na zahraniční politiku, která byla určována snahou o předčasné vyklizení Porýní a definitivní úpravu reparací, o nichž od února 1929 jednala konference v Paříži, kterou vedl americký finančník Owen D. Young. Po složitých jednáních byl v červnu přijat plán, který rozvrhl německé splátky na dobu 59 let až do roku 1988 a ukončil mezinárodní kontrolu německých financí.¹⁰ Plán vyvolal u německých politiků odlišné reakce.¹¹ Bývalý kancléř H. Luther ho zhodnotil: „Místo této jasné, zásadně politicky budované Dawesovy úpravy nastoupila Youngova úprava, která požadovala možnost předvídat vývoj ve světě a stanovit s odborným úsudkem, co bude v budoucnosti možné. I tento kousek cesty se musel projít, ale ze zpětného pohledu můžeme říci, že tento způsob jednání byl špatný; neboť politika je osudem hospodářství!“¹² Jinak ho komentoval německý zástupce na jednáních, prezident Říšské banky, „umíněný, jistě odborně fundovaný se sklonem k politickému jednání na vlastní pěst“¹³ Hjalmar Schacht: „V každé jiné zemi by bylo pravděpodobně nemožné, aby delegaci vyslané vládou za účelem zahraničněpoliticky důležitého rozhodnutí byly prostřednictvím stranického boje kladeny překážky ze strany parlamentu a tisku. Nás ničeho neušetřili. Levice projevila zcela otevřenou ochotu přijmout jakoukoli částku, která se pohybovala pod Dawesovými čísly. Právice bojovala nadále proti jakékoli reparační splátce.“¹⁴ Právice využila příležitosti a snažila se ratifikaci zabránit. Předsednictvo Svazu frontových vojáků (Stahlhelm) například deklarovalo: „Jsme rozhodnuti využít každé politické možnosti, abychom zničili okovy 'mírových smluv' založených na lži o válečných dluzech a všech z toho odvozených závazků.“¹⁵ Hektickou atmosféru popsal E. Nolte: „Agitace ale brzy překročila veškeré hranice rozumu, či dokonce slušnosti: Na všudypřítomných plakátech

9 Vogt, M. (1985): *Hermann Müller (1878–1931)*. In *Die deutschen Kanzler: von Bismarck bis Schmidt*, hrsg. von W. von Sternburg, Königstein/Ts., 1985, s. 193–195.

10 Meyer, G. (1988): *Die Reparationspolitik: Ihre außen- und innenpolitischen Rückwirkungen*. In *Die Weimarer Republik 1918–1933. Politik. Wirtschaft. Gesellschaft*, hrsg. von K. D. Bracher, M. Funke, H.-A. Jacobsen, Bonn, 1988, s. 338–340; Moravcová, D. (2006): *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918–1932*. Praha, 2006, s. 161; Moravcová, D.: *Hospodářské a politické aspekty*, s. 63–64; Bundesarchiv Berlin, Bestandssignatur R 2501, Archivsignatur 3392, Reichsbankpräsident Dr. Schacht Reden und Interviews Band Januar 1928–März 1930, fol. 103–167, zvláště Schachtovo memorandum k Youngovu plánu, fol. 185–197.

11 V řadách expertů totiž převládl názor, že Youngův plán je do jisté míry politickou otázkou a nikoli jen otázkou reparací či finanční politiky, Vermerkungen über die aussenpolitische und innenpolitische Lage zur Vorbereitung der 1. Haager Young-Plan-Konferenz, am 7. 7. 1929, Nachlass Schäffer, Hans, Staatssekretär im Reichsfinanzministerium: Tagebuchaufzeichnungen und andere Papiere. 1920–1965, sig. ED 93/Anlage, Bd. 28, Bl. 226a–226v, Institut für Zeitgeschichte (Archiv), München; Centrum k Haagské konferenci, Politická zpráva č. 238, 18. 9. 1929, Archiv ministerstva zahraničních věcí, Praha – Politické zprávy Berlín 1929–1932.

12 Luther, H. (1932): *Wirtschaftsfragen der Gegenwart*. Jena, 1932, s. 11.

13 Meyer, s. 340.

14 Schacht, H. (1953): *76 Jahre meines Lebens*. Bad Wörishofen, 1953, s. 304–305.

15 Usnesení spolkového předsednictva Stahlhelmu proti Youngovu plánu z 23. března 1930. In *Ursachen und Folgen. Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart. Eine Urkunde- und Dokumentensammlung*, hrsg. von H. Michaelis und E. Schraepfer unter Mitwirkung von G. Scheel, Bd. VII: *Die Weimarer Republik. Vom Kellogg-Pakt zur Weltwirtschaftskrise 1928–1930. Die innerpolitische Entwicklung*. Nr. 1643, Berlin, 1962, s. 634.

mával rohatý čert s židovským úšklebkem bičem nad vnuky z roku 1980, kteří jsou zapraženi do pluhu jako otroci dluhů.“¹⁶

Lze souhlasit s hamburským historikem P. Heydem, že „Müllerova vláda souhlasila s Youngovým plánem jen kvůli katastrofickým důsledkům odmítnutí: Okupační jednotky by zůstaly v Porýní a počítalo se s těžkou rozpočtovou, měnovou a hospodářskou krizí. Němci nyní doufali, že se této krizi vyhnou, že se opět rozběhne import čistého kapitálu, růst hospodářství a světového obchodu bude stačit na financování stoupajících anuit, a Youngův plán bude možné po několika letech bez krize revidovat.“¹⁷ Německá vláda věděla, že na ratifikaci plánu závisí, zda mocnosti přijmou dohodu o předčasném vyklizení Porýní. Haagská konference se skutečně v srpnu 1929 usnesla na jeho realizaci s pětiletým předstihem.

Sociální demokracie vedená H. Müllerem se ve volebním boji vyslovila mimo jiné proti zbrojení a pro sociální zlepšení podle hesla „stravování dětí místo obrněných křižníků“.¹⁸ V tomto duchu se neslo i programové prohlášení, které nový říšský kancléř předložil v Říšském sněmu: „Sociální politika poválečné doby je jedním z nejdůležitějších problémů naší vnitřní politiky. Je ale také ovlivněna mezinárodní sociální politikou a působí daleko za hranice naší země. Říšská vláda má v úmyslu ratifikovat Washingtonskou dohodu o osmihodinovém pracovním dni a na mezinárodních jednáních bude všemi silami usilovat o odstranění nejistoty panující v současnosti ohledně revize této dohody a její obecné ratifikace. Zanedlouho předložím Říšskému sněmu návrh zákona na ochranu práce, který již schválila Říšská rada, stejně jako návrh zákona o práci horníků, který ho doplňuje. Úprava pracovní doby obsažená v těchto zákonech vyplývá z osmihodinového pracovního dne... Říšská vláda vidí v podpoře nezaměstnaných poslední prostředek pomoci. Nesrovnatelně cennější je všechno, co dopomůže nezaměstnanému k práci.“¹⁹

Kabinet nebyl v sociální politice jednotný, neboť lidová strana se spolu s lobbistickými skupinami průmyslníků a agrárníků domáhala zkrácení sociálních dávek a snížení daňové zátěže. Na vyrovnaní nižších daňových příjmů hodlala využít prostředky získané díky snížení reparací, zatímco sociální demokracie je chtěla použít na financování sociálních opatření.²⁰ Stále důrazněji se poukazovalo na to, „že zatížení německého hospodářství daněmi a finančními závazky již překročilo míru snesitelnosti a že v důsledku toho je nutno ukončit výdajové hospodářství posledních let“.²¹ Jeden z pravicových kritiků postup sociální demokracie komentoval slovy: „Německá poválečná politika, stojící pod vlivem marxistických stran, ale učinila vše, aby zatajila národu pravý obraz, ztížila poznání naší skutečné hospodářské situace, a tím zpomalila nový vzestup. V důsledku svévolného a schematického zvyšování mezd politickými instancemi, zkracování pracovní doby a zvyšování veřejných výdajů nad nutně přípustný rámec se výdaje nepřizpůsobují daným

16 Nolte, E. (2006): *Die Weimarer Republik. Demokratie zwischen Lenin und Hitler*. München, 2006, s. 163. Dále srov. Quatz, R. (1989): *Die Deutschnationalen und die Zerstörung der Weimarer Republik. Aus dem Tagebuch von Reinhold Quatz 1928–1933*, hrsg. von H. Weiß und P. Hoser, München, 1989, s. 87; Stampfer, F. (1952): *Die Vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik*. Köln, 1952, s. 548; Petiční akce na podporu referenda (popř. hlasování o referendu) proti Youngovu plánu. Prohlášení říšské vlády z 25. listopadu 1929 k návrhu „Zákona proti zotročení německého národa“, Ursachen, VII., Nr. 1637, s. 616–617.

17 Heyde, s. 49.

18 První vážnou krizí nové vlády, sporem o budování obrněných křižníků typu A, se nebudeme zabývat. K dané otázce srov. Stampfer, s. 524; Geyer, M. (1980): *Aufriistung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik 1924–1936*. Wiesbaden, 1980, s. 199–205.

19 Z programového vyhlášení říšského kancléře Hermannu Müller-Frankena v Říšském sněmu z 3. července 1928, Ursachen, VII., Nr. 1645, s. 640.

20 K postoji odborů srov. dopis říšského kancléře Müllera říšskému ministru dopravy Stegerwaldovi k otázce mezd ve veřejných službách z 22. dubna 1929. In *Die Gewerkschaften von der Stabilisierung bis zur Weltwirtschaftskrise 1924–1930*. Halbband II., bearb. von H.-A. Kukuck und D. Schiffmann, Nr. 214, Köln, 1986, s. 1255–1256.

21 Cit. dle: Maurer, s. 41.

hospodářským možnostem, nýbrž se z hospodářství odčerpávají daně, které své krytí nezajišťují z nadbytku, nýbrž ze samotné podstaty hospodářství.²²

Pojištění v nezaměstnanosti

Mülleroва vláda čelila kromě narůstajících politických i řadě hospodářských problémů. Stále se zhoršující situaci na pracovním trhu symbolizovalo na konci roku 1928 rozsáhlé propouštění v rýnsko-vestfálském ocelářském průmyslu. Poté se naplnila obava ministerstva financí a rozpočtový rok 1928 skončil deficitem. Zadlužení říše se rapidně zvyšovalo.²³ Prezident Říšské banky pronesl v únoru: „Vše nasvědčuje tomu, že kapitálový trh v Německu se stále nachází ve stavu absolutní nedostatečnosti... jsme již bezmála v situaci bankrotáře.“²⁴ Prostředky Říšského úřadu pro pojištění v nezaměstnanosti, které stačily na podporu jen asi 1,4 milionu nezaměstnaných, nepokryly finanční potřeby pojištění. Kabinet mu musel poskytovat půjčky, což způsobilo výrazné zhoršování pokladní situace.²⁵

Sociální pojištění zavedl již kancléř Otto kníže von Bismarck²⁶ a po první světové válce se dále rozvíjelo. Vláda se starala o oběti války a inflace, v letech 1924–1929 se dále budoval systém sociálního pojištění, již existující pojištění z dob císařství bylo rozšířeno na rodinné příslušníky, k tomu bylo zavedeno zcela nové pojištění v nezaměstnanosti. To mělo v meziválečné době pouze Německo a Británie²⁷. Šlo o pozoruhodný sociálně politický pokrok, který však republiku příliš zatížil, neboť v době zřízení pojištění se počítalo s 700 000–800 000 nezaměstnanými. V krizových dobách byl kromě toho vytvořen nouzový fond, který postačoval na podporu dalších 600 000 nezaměstnaných. Pokud by tyto prostředky nestačily, měla si říše vzít půjčku. Když nezaměstnaný vyčerpal svůj nárok na pojištění – zpravidla po 26 týdnech, nastupovala v případě potřeby krizová podpora, který poskytovala nižší sazby. Pokud ani potom nezaměstnaný nenašel práci, byl odkázán na charitativní podporu obcí.²⁸ Výše sociálních dávek bezpochyby představovala pro hospodářství výraznou zátěž, neboť na zdravotní pojištění se odvádělo 6 % hrubé mzdy, na úrazové pojištění 1,4 %, na invalidní pojištění 5 %, na pojištění v nezaměstnanosti 3 %, celkově tedy 15 %, z nichž zaměstnavatel platil polovinu.²⁹

22 Schacht, H. (1932): *Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik*. Oldenburg i. O., 1932, s. 19–20.

23 Bundesarchiv Berlin, Bestandssignatur R 2501, Archivsignatur 6669, Zentrallausschusssitzung 7. 6. 1926–März 1930, zasedání 11. 1. 1929, fol. 262–271.

24 Tamtéž, Archivsignatur 6412, Niederschriften der Berichte an die Reichsregierung über die Lage der Reichsbank und über Fragen der Finanz- und Währungspolitik vom 26. 2. 1925 bis 7. 2. 1929, Stenographische Niederschrift des Berichts des Herrn Reichsbankpräsidenten Dr. Schacht an die Reichsregierung über die Lage der Reichsbank und über Fragen der Finanz- und Währungspolitik mit anschließender Aussprache am Donnerstag, den 7. Februar 1929, vormittags 11 Uhr, in der Reichskanzlei, f. 303, 307.

25 Maurer, s. 49–50.

26 Srov. česky Stellner, F. (1995): *Poslední německý císař. Z německých dějin v epoše Viléma II.* Praha, Panevropa Praha, 1995, s. 94–98; Rákosník, J. (2004): *Cukr a bič kancléře Bismarcka*. Historický obzor 15, 2004, č. 5/6, s. 130–138.

27 Srov. česky Kovář, M., Soukup, J. (2007): *Vznik a fungování sociálního státu v letech 1939–1951*. In *Acta Oeconomica Pragensia* 15, 2007, č. 7, *Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. Václava Průchy, CSc.*, ed. F. Stellner, Praha, 2007, s. 257.

28 Gesetz über die Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung (AVAVG), 16. 7. 1927. In *Quellen zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zum Ende der Weimarer Republik*, hrsg. von W. Steitz, Darmstadt, 1993, s. 294–315; srov. Faust, A. (1987): *Von der Fürsorge zur Arbeitsmarktpolitik: Die Errichtung der Arbeitslosenversicherung*. In *Die Weimarer Republik als Wohlfahrtsstaat. Zum Verhältnis von Wirtschafts- und Sozialpolitik in deutscher Industriegesellschaft*, hrsg. von W. Abelshauser, Stuttgart, 1987, s. 260–279.

29 Nolte, s. 166; Weisbrod, B. (1982): *Die Krise der Arbeitslosenversicherung und der Bruch der Großen Koalition (1928–1930)*. In *Die Entstehung des Wohlfahrtsstaates in Grossbritannien und Deutschland 1850–1950*, hrsg. von W. J. Mommsen und W. Mock, Stuttgart, 1982, s. 197–201.

Následující vývoj popsal profesor M. Vogt: „Poté, co se za vyostřených poměrů na peněžním trhu v důsledku jednání o reparacích pokusily velké banky využít nouzové situace říše k nastolení tvrdých podmínek ve prospěch soukromého hospodářství a v dubnu hrozily potíže se splácením krátkodobých úvěrů, podnikl Hilferding³⁰ pokus naplnit říšskou pokladnu daňově výhodnou vnitrostátní půjčkou ve výši 500 milionů říšských marek. Ale výrazný únik kapitálu do zahraničí, zvýšení diskontní sazby a úvěrové restrikce Říšské banky zabránily podepsání smlouvy, takže do června přišlo jen 183 milionů, jimiž se sotva daly pokrýt splatné bankovní úvěry.“³¹ Jeden ze sociálně demokratických vůdců situaci komentoval: „Byl to velmi smutný obraz, který nabíral stále temnějších rysů... Nálada dělnictva byla velmi vzrušená.“³²

Ve vládním pamětním spise o finančně-, státně- a hospodářsko-politickém reformním programu z 19. března 1929 se kabinet zavázal k úsporám a radikálnímu odlehčení ekonomice tj. k sanaci říšských financí, odstranění rozpočtových deficitů a zlepšení pokladní situace. Slíbil, že „prostřednictvím daňových úlev podpoří nedostatečnou tvorbu kapitálu, která je v důsledku Dawesova plánu trvale neudržitelným způsobem omezována“.³³ Druhý komplex vládního programu popsala historička I. Maurer: „Redukování daní zatěžujících hospodářství považovala říšská vláda za nutné především z hospodářsko-politických důvodů. Čím více se zostřovala recese, tím nutnější byla potřeba poskytnout hospodářství nový impuls snížením daní, omezit únik kapitálu a podpořit tvorbu kapitálu. Těmto finančně a hospodářsko politickým cílům byla podřízena sociální politika. Müllerův kabinet se od počátku vracel k novým reformním záměrům v této oblasti a nebál se škrtnů, aby mohl provést svůj finanční program.“³⁴ Plány rozsáhlých finančních reforem vycházely z optimistického předpokladu, že ušetřené prostředky ze snížení reparací nahradí mezeru vzniklou snížením daní. Ani přesto nebyly vládní strany, respektive jejich parlamentní frakce, schopny avízovaný plán realizovat. V dubnu se dohodly pouze na společném rozpočtovém kompromisu, v němž odpadlo zvýšení daní a deficit se primárně pokryl snížením výdajů a vyšším zhodnocením příjmů. Vláda tento výsledek přijala s velkým zklamáním.

Státní rozpočet byl v Říšském sněmu schválen v červnu 1929. Rozpočtový deficit ve výši 380 milionů říšských marek se kvůli vyšším daním snížil na 130 milionů.³⁵ V témže měsíci využilo říšské ministerstvo financí pozitivního výsledku pařížských jednání a vzalo si úvěr u americké bankovní firmy Dillon, Read & Co., aniž by využilo zprostředkování Říšské banky, což byl první z dokladů nesouladu mezi ministerstvem financí a Říšskou bankou.³⁶

Na konci září 1929 seznámil Hilferding kabinet se základy svého finančního programu včetně reformy pojištění v nezaměstnanosti. Ministr Severing označil jednání o deficitu za „trhlinu koalice“ a jednání komentoval: „Jednalo se o otázku, jak se mají obstarat příspěvky na podporu v nezaměstnanosti. Počet nezaměstnaných se nesnížil ani

30 Rudolf Hilferding (1877–1941) byl německý politik, publicista, marxistický teoretik a ekonom rakouského původu. Jako říšský ministr financí působil v letech 1923, 1928–1929, srov. Harold, J. (1981): *Rudolf Hilferding and the Application of the Political Economy of the Second International*. The Historical Journal 24, 1981, No. 4, s. 847–849.

31 Vogt, M. (1974): *Die Stellung der Koalitionsparteien zur Finanzpolitik 1928–1930*. In: *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik. Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.–17. Juni 1973*, hrsg. von H. Mommsen, D. Petzina, B. Weisbrod, Düsseldorf, 1974, s. 440.

32 Severing, C. (1950): *Mein Lebensweg*. Band II: *Im Auf und Ab der Republik*. Köln am Rhein, 1950, s. 184.

33 Weisbrod, B. (1978): *Schwerindustrie in der Weimarer Republik. Interessenpolitik zwischen Stabilisierung und Krise*. Wuppertal, 1978, s. 460, pozn. 254.

34 Maurer, s. 80.

35 Tamtéž, s. 60–61.

36 Tamtéž, s. 52. K problémům mezinárodního obchodu srov. Šťastný, D. (2004): *Mezinárodní obchod: teorie a praxe*. Praha, 2004, s. 101–110.

v letních měsících, a dosavadní dávky v nezaměstnanosti – jak se dalo předpokládat – nemohly nadlouho vystačit na placení stanovených sazeb podpory. Říšský ministr práce proto navrhl zákonem stanovené zvýšení příspěvků. O tom nechtěla Lidová strana ani slyšet. 'Reformou' pojištění v nezaměstnanosti chtěla vyrovnat manko. Taková 'reforma' nemohla samozřejmě spočívat v ničem jiném než ve snížení dávek. Pro to se nechtěla rozhodnout sociální demokracie ani Centrum... Vzhledem k nerozhodnutým jednáním o reparacích považovala vláda za moudré – a v tomto názoru s ní souhlasil výbor 'koaličních stran' podruhé – přesunout tuto záležitost až na podzim, to znamená až do předpokládaného uzavření jednání o reparacích.³⁷ To potvrzuje i kancléřovo vyjádření v jednom z dopisů: „Zda strany zastoupené v nynější vládě najdou v hospodářských, finančních a sociálně-politických otázkách (především v péči o nezaměstnané) kompromisní linii nutnou pro vládnutí, se dnes dá těžko odhadnout. Ručičky ukazují spíše na ne, než na ano.“³⁸ Zatímco sociální demokracie byla pro zvýšení příspěvků, lidová strana preferovala snížení dávek. Zániku koalice se ještě podařilo zabránit říšskému ministru zahraničí G. Stresemannovi na počátku října 1929, když se lidová strana zdržela hlasování. Vládní usnesení nakonec stanovilo zvýšení příspěvků na pojištění v nezaměstnanosti ze 3 na 3,5 % hrubé mzdy.³⁹ Vláda překonala dosud nejhorší krizi, ale s výsledkem nebyla ani po měsících jednání spokojena. Taktéž se nedosáhlo ulehčení říšskému rozpočtu od příspěvků na pojištění v nezaměstnanosti.⁴⁰

Závěr

Studie prokázala, že i Müllerova vláda podřídila své působení primátu zahraniční politiky, navázala na zahraničně-politické cíle svých předchůdkyň a ovlivňovala hospodářskou politiku tak, aby dosáhla stability nutné pro získávání zahraničního kapitálu. Ten byl využíván pro splácení reparací a udržení konjunktury. Vláda stála před dilematem, neboť věděla, že další import kapitálu je dlouhodobě neudržitelný, ale jeho omezení by mělo značné negativní sociální a hospodářské dopady. Obojí se zdálo z reparačně politického hlediska znepokojivé. Kabinet proto neučinil žádné principiální rozhodnutí a nechal zadlužení dále narůstat. Navíc německou zahraniční politiku negativně ovlivňovala přítomnost jednotek vítězných mocností v Porýní. Na základě vnitropolitického tlaku musela vláda prosadit jejich předčasné stažení, ale musela za to zaplatit akceptováním Youngova plánu. S tímto kompromisem, který nevycházel z věcného hodnocení německé platební a transferové schopnosti, souhlasila jen kvůli katastrofickým důsledkům odmítnutí. Doufala, že se vyhnula krizi, že se znovu rozběhne import kapitálu, že růst hospodářství a světového obchodu bude stačit na financování reparačních anuit a bude možné Youngův plán po několika letech revidovat. Konec roku 1929 ukázal, že vývoj odhadla značně nerealisticky.

Krátce po přijetí Youngova plánu se naplno ukázaly rozdíly mezi jednotlivými politickými stranami zastoupenými v této „velké koalici“. Jak napsala D. Moravcová, Müllerova vláda padla „v důsledku dlouhodobého působení narůstající disharmonie uvnitř politického systému republiky. Když odpadl vnější tlak na udržení velké koalice – priorita

37 Severing, s. 200.

38 Vogt, Hermann Müller, s. 204.

39 Möller, H. (1995): *Weimarer Parteidemokratie in kritischer Perspektive. In Politikverdrossenheit. Der Parteistaat in der historischen und gegenwärtigen Diskussion. Ein deutsch-britischer Vergleich*, hrsg. von A. Birke und M. Brechtken, München, London, Paris, 1995, s. 67; Castellán, s. 109.

40 Maurer, s. 85–86.

v platnosti Youngova plánu –, koalice se zhroutila při první příležitosti⁴¹. Ještě před vypuknutím Velké hospodářské krize stála Müllerova vláda před řadou závažných problémů, jako splácení reparací, nárůst deficitu státního rozpočtu a vzrůstající sociální výdaje. Odlišná stanoviska vládních stran bohužel znemožňovala jejich efektivní řešení. Ještě před „černým pátkem“ v roce 1929 čelila výmarská demokracie silné „krizi důvěry“ ze strany veřejnosti, která jí vyčítala, že nedokáže řešit hospodářské, sociální a politické sporné otázky.⁴² Tento závěr odpovídá tezi W. Conzeho⁴³, podle nějž byla krize stranického systému hlavním důvodem ztroskotání parlamentně zakotvených vlád. Především sociální demokracie odmítala na přelomu let 1929–1930 kompromisy. Proto se v březnu 1930 koalice zhroutila dva týdny po ratifikaci Youngova plánu. Podle teze K. D. Brachera⁴⁴ mohly za ztroskotání parlamentarismu staré mocenské elity. Právice a část politického středu, podporována prezidentem, armádou a mocnými průmyslovými a agrárními lobbistickými svazy zbavila sociální demokracii účasti na vládě. Demokraticko-parlamentní stát měl být modifikován v jejich prospěch a na úkor dělnické vrstvy. V každém případě přestaly být ve sledovaném období strany stále více ochotné ke kompromisům. Smutným symbolem odcházející éry byl i kancléř Müller, jenž byl v posledních měsících svého vládnutí už těžce nemocen. Zániku výmarské republiky se nedožil.

Vybrané problémy hospodářské politiky vlády H. Müllera do října 1929

František Stellner – Radek Soběhart

Abstrakt

V roce 1928 byla jmenována poslední koaliční demokratická vláda, která se měla vypořádat s narůstajícími hospodářskými problémy výmarské republiky. „Velká koalice“ se nedokázala shodnout na řešení nejzávažnějších otázek: sociální politice, finanční politice, reparacích a Youngově plánu. Již v období před říjnem 1929 se projevila komplikovanost politické sféry a roztržičnost názorů na hospodářskou politiku státu. Studie se proto zaměřila na problémy, které kabinet považoval v ekonomice za klíčové, dále na prolínání zájmů politických stran, odborů, lobbistických skupin průmyslu a zemědělství při ovlivňování hospodářské politiky a především na spor o přístup k sociální otázce. Okrajově se studie zabývá též slabinami výmarského parlamentarismu v souvislosti s hledáním východisek z narůstajících ekonomických problémů a otázkou, zda bylo vytvoření tzv. velké koalice v roce 1928 větší chybou než její mnohem více kritizovaný krach o dva roky později.

Klíčová slova: Německo; německá hospodářská politika; reparace; Youngův plán, Velká hospodářská krize; nezaměstnanost

41 Moravcová, *Výmarská republika*, s. 164.

42 Lepsius, O. (2000): *Staatstheorie und Demokratiebegriff in der Weimarer Republik*. In *Demokratisches Denken in der Weimarer Republik*, hrsg. von Ch. Gusy, Baden-Baden, 2000, s. 379–380; Gusy, Ch. (2003): *Entpolitisierung durch die Polarität von Ethik und Oekonomie (68–78)*. *Entpolitisierter Liberalismus oder politische Einheit?* In *Carl Schmitt. Der Begriff des Politischen. Ein kooperativer Kommentar*, hrsg. von R. Mehring, Berlin, 2003, s. 140.

43 Conze, W. (1954): *Die Krise des Parteienstaates in Deutschland 1929/30*. *Historische Zeitschrift* 178, 1954, s. 47–83; týž (1983): *Zum Scheitern der Weimarer Republik. Neue wirtschafts- und sozialgeschichtliche Antworten auf alte Kontroversen*. *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 70, 1983, s. 215–221.

44 Bracher, K. D. (1984): *Demokratie und Machtvakuum. Zum Problem des Parteienstaats in der Auflösung der Weimarer Republik*. In *Weimar. Selbstpreisgabe einer Demokratie. Eine Bilanz heute*, hrsg. von K. D. Erdmann, H. Schulze, Düsseldorf, 1984, s. 109–134.

Selected Problems of the Economic Politics during the Government of H. Müller (until October 1929)

Abstract

In 1928 was appointed the last coalition democratic government which aim was to deal with growing economic problems of the Weimar republic. The so called “Great coalition” failed to come to agreement on solution of the most important questions: social policy, fiscal policy, reparations and the Young plan. Yet before October 1929 the problems of the political sphere and variety of opinions on German economic policy emerged. Therefore the study focuses both on problems which the cabinet considered crucial in economic sphere, on mingling of interests of political parties, trade unions, special interest groups in industry or agriculture, on influence of economic policy and particularly on controversy concerning the access to the social question. Marginally it deals as well as with weak points of the Weimar republic parliamentarianism in connection with searching the outlets from growing economic problems and with the question whether the creation of the so called “Great coalition” in 1928 was bigger mistake than its much more criticized failure two years later.

Key words: Germany; German Economic Policy; Reparations; the Young Plan; the Great Depression; Unemployment